

Sapūno ir Šulco gramatika,

parengė Kazimieras Eigminas, Bonifacas Stundžia

Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas,
1997, 335 p. ISBN 5-420-01393-2

Neseniai buvo išleistas vienos iš pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų – Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco – perspaudas. Gramatika buvo išversta Kazimiero Eigmino, tačiau netikėta mirtis sutrukdė šio mokslininko darbą: vertimo rankraščių spaudai rengti baigė Bonifacas Stundžia. Įvadinis straipsnis apie gramatiką rašytas dar Eigmino, tačiau žodžių rodyklė sudaryta jau Stundžios. Redagavo Virginija Bogušienė.

Naująjį gramatikos leidimą sudaro „Pratarmė“, poplatis įvadinis Eigmino straipsnis „Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco ‘Compendium Grammaticae Lithvanicae’“, pačios gramatikos tekstas su vertimu, gramatikos lietuviškų žodžių indeksas ir Stundžios „Žodis apie a. a. Kazimierą Eigminą“. Tai labai tvarkingai ir gražiai parengtas leidinys, visos dalys, kurių galima būtų tikėtis iš tokio pobūdžio leidinio, yra tinkamose vietose. Galbūt būtų pravertusi tik reziumė kita kalba, taip pat pačios gramatikos turinys (dabar turinys labiausiai rodo Eigmino įvadinio straipsnio poskyrius, bet ne gramatikos struktūrą).

Įvadiniam straipsnyje Eigminas apžvelgė gramatikos pasirodymo aplinkybes, jos sandarą, pristatė jos kūrėjus Sapūną bei Šulčą. Tačiau vienas iš reikšmingiausių įvadinio straipsnio skyrelių yra Eigmino studija apie gramatikos šaltinius. Eigmino nustatyta, kad jos šaltiniai buvo skirtingi nuo Danieliaus Kleino gramatikų. Visų pirma sakoma, kad „Sapūnas naudojosi ne viena ir ne vienos kalbos gramatika. Tai rodo [...] lyginimai su lotynų, senąja graikų, vokiečių, hebrajų kalbomis“ (p. 22). Tačiau toliau skiriama ir viena pagrindinė prototipiška gramatika: „Savo struktūra ir bendriausiais apibrėžimais Sapūno ir Šulco gramatika labai panaši į populiarią Velerio graikų kalbos gramatiką“ (p. 23) (*Nova Grammatica Graeca Communis M. Jacobi Welleri, Neukircho-Varisci [...]*, Lipsiae, 1635). Toliau pateikęs nemažai iliustracinės medžiagos, panašių ar tiesiog sutampančių abiejų gramatikų vietų, Eigminas padarė išvadą: „Artimiausias Sapūno ir Šulco grama-

tikos prototipas turėjo būti Velerio graikų kalbos gramatika, kuria gana akivaizdžiai sekta“ (p. 25).

Vis dėlto Eigminas ne tik nustatė pagrindinį Sapūno ir Šulco gramatikos šaltinį, bet taip pat parodė ryšį su kitomis gramatikomis. Štai išanalizavęs Nikodemo Frišlino lotynų kalbos gramatiką, Eigminas rašė: „Sapūnas rėmėsi Frišlino gramatika, bet aklai ja nesekė“ (p. 26; *Nicodemi Frischlini Grammatica Latina Compendiose scripta, Ac In Octo Libros Distributa* [...], Francoforti ad Moenum [...], 1599). Panašiai sprendė ir apie santykį su Nikolajaus Folkmaro lenkų kalbos gramatika: „Jeigu Folkmaro gramatika nebuvo SC prototipas, tai bent abiejų šaltiniai turėjo būti vienodi“ (p. 26, *Compendium Linguae Polonicae* [...], a Nicolao Volkmaro, Dantisci, 1640). Nurodė Eigminas ir daugiau bendrumų su įvairiomis kitomis gramatikomis. Šitos šaltinių studijos ypač nusipelno palankaus vertinimo. Tai bene vienas iš pačių paskutinių mokslinių Kazimiero Eigmino atradimų.

Pirmosios išlikusios lietuvių kalbos gramatikos laurai ir toliau turbūt lieka Danieliui Kleinui (1653), nors yra žinoma, kad dar prieš Kleiną gramatiką buvo parašęs Kristupas Sapūnas. Gotfriedo Ostermeyerio duomenimis, Sapūno gramatika parašyta dar 1643 metais¹. Tačiau ar galima jo gramatiką tapatinti su Eigmino ir Stundžios perspausdintąja? Sapūnas savo „lietuvių kalbos gramatiką [...] 1651 m. įteikė Karaliaučiaus universiteto Filosofijos fakultetui aprobuoti, tačiau leidimu spausdinti kažkodėl nepasinaudojo“ (p. 13). Gerokai vėliau, 1673 metais, toji gramatika, kažkiek perdirbta, buvo paskelbta Teofilio Šulco. Antraštiniame puslapyje tėra pasirašęs Šulcas, o apie Sapūną, kaip apie lietuvių kalbos pradmenų „sumanytoją“, Šulcas tekalba knygos pratarinėje „Sveikinu skaitytoją!“. Vadinant gramatiką abiem – Sapūno ir Šulco – vardais, kaip tradiciškai daroma lietuvių kalbotyroje, visada knieti klausimas, kiek joje yra išlikusio Sapūno rašyto teksto, o kiek gramatika perdirbta Šulco ir kiek teisėtai jis užsirašė esąs vienintelis knygos autorius. Pavyzdžiui, neseniai paskelbtame straipsnyje apie šios gramatikos struktūrinius skirtumus nuo Kleino darbų, Loredana Serafini Amato tevaruoja Sapūno pavardę, tad nesąmoningai daugiau autorystės skiria jam, nors pavadinime yra įrašiusi ir Šulčą².

Filologai jau senokai mėgina aiškintis Kleino ir Sapūno–Šulco gramatikų santykį. Tamara Buchienė ir Jonas Palionis yra ištyrę, kad „tų gramatikų pamatai jų autorių buvo padėti savarankiškai, nepriklausomai vienas nuo kito“, tačiau kad pasitaikantys „sutapimai galėjo atsirasti vėliau, jau redaguojant tas gramatikas“³. T. y. norima pasakyti, kad skaitydamas Kleino gramatikos rankraštį, Sapūnas ga-

1 Kazimieras Eigminas, „Kristupas Sapūnas inziatore della linguistica Lituana“, *RBI* 1, 1995, 157.

2 Loredana Serafini Amato, „Zum ‘Compendium Grammaticae Lithvanicae’ von K. Sapūnas – T. Schultz“, *Baltistik. Aufgaben und Methoden*, hrsg. von Alfred Bammesberger,

Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1998, 195–205.

3 Jonas Palionis, Tamara Buchienė, „Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos“, *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, 25.

lėjęs turėti tiesioginės įtakos jo gramatikai: yra „daugiau pagrindo teigti, jog ne Sapūnas bus pasinaudojęs Kleino gramatika, o atvirkščiai – Sapūno gramatikos rankraštis ar jo pastabos turėjusios kiek įtakos Kleino gramatikoms“⁴. Tačiau Eigminas visai pagrįstai mano esant „sunku tikėti, kad Kleinas būtų naudojėjęs Sapūno gramatikos rankraščiu“ (p. 21), nes Kleinas savo gramatikoje jos visai nemini.

Vadinasi, pagrįsta atrodo nuomonė, jog specialios Sapūno pastabos, o ne gramatikos rankraštis, galėjo turėti įtakos Kleinui. Antra vertus, labai neįtikėtina Kleino gramatikos įtaka Sapūno gramatikai, kuri buvo parašyta bent dešimtmečiu anksčiau už Kleino ir jai buvo gautas net leidimas spausdinti: manyti antraip reikėtų, kad Sapūnas turėjo perdirbinėti savo veikalą ir daug vėliau, jau išėjęs (1653 m.) pirmajai Kleino gramatikai.

Kaip tiksliai pastebėjo Buchienė ir Palionis, su Kleino gramatikomis galima rasti kai kurių panašumų, kuriuos nulėmė ne Sapūno, o Šulco plunksna. Eigminas taip pat remiasi jų mintimis: „Buchienės ir Palionio straipsnyje teigiama, kad Kleino įtaką SC rodo toks faktas: Kleino gramatikoje įvardžiuotiniai būdvardžiai vadinami terminu *adjectiva emphatica*, o SC šis terminas randamas tik ten, kur gramatikų tekstai sutampa; kur abi gramatikos skiriasi, vartojamas terminas *adjectiva composita*“ (p. 21–22). Vadinasi, tai turbūt paties Šulco redagavimo (sulig Kleinu) faktas.

Naujas gramatikos leidimas palengvina ieškoti ir daugiau argumentų, kurie padėtų mėginti rekonstruoti, ką Šulcas galėjo daryti su savo mokytojo Sapūno gramatikos rankraščiu.

Kaip išanginiame Eigmino straipsnyje nurodyta, šioji gramatika yra „trumpas kalbos pagrindų vadovėlis, Šulco žodžiais tariant, pradmenys ar elementorius“, jos „konspektyvumas matyti iš įvairių teksto vietų“ (p. 15). Ir tikrai, kai kurios iš tų vietų ypač leidžia kelti hipotezę, kad Šulcas, ne Sapūnas, bus to konspektyvumo iniciatorius: „Kiek ir kokių skiemenų yra, lengvai galėtų būti *surandama iš kitų gramatikų*“ (p. 79); „Kad nesuskaičiuojamai neišaugtų puslapių skaičius [...], sudėtinčius vardažodžius čia tyčia *praleidžiame* [superfedemus]“ (p. 107; kursyvas – G. S.). *Surandama iš kitų gramatikų* galėjo reikšti ir tai, kad dėl Kleino gramatikų Šulcui nebuvo baisu trumpinti savąją, o *praleidžiame* – tai, kad Šulcas galėjo trumpinti Sapūno rankraštį.

Panašu, kad už gramatikos trumpumą tegalėtų atsakyti Šulcas, ne Sapūnas. Galima atkreipti dėmesį ir į tas vietas, kur apie trumpumą neabejotinai kalba pats Šulcas, pavyzdžiui, savo pratarmėje „Sveikinu skaitytoją!“. „Pradmenis reikia pagrįstai prisiminti, nes jie išdėstyti kaip galima trumpiau“ (p. 49); pabaigos žodyje „Rūpestingajam skaitytojui“: „daug kas čia praleista, dar daugiau pridėtina“ (p. 255). Galų gale ir Sebastijonas Miuleris bei Ernestas Dicelijus, rašę dedikacijas Šulcui, leidžiančiam gramatiką, taip pat atkreipė dėmesį į ypatingą gramatikos

⁴ Palionis, Buchienė 1957, 26.

glaustumą; plg. atitinkamai: „Nesutilpo knygelėj mažutėj / Viskas, ką ištikima siela lietuviams rengėi. / Trumpinti teko gan daug“ (p. 57) ir „Kalbai lietuvių čionai puslapėlių nedaugel paskirta“ (p. 59).

Antra vertus, Šulcas teigia gramatiką rašęs aštuonerius metus (p. 255), ir „dėl tokio dažno perrašinėjimo kilusi baimė, kad be sumanytojo bei autoriaus [matyt, Sapūno – G. S.] sutikimo spaustuvė gali nepasitikėti“ (p. 53). Vadinasi, nors Sapūnas jau buvo gavęs leidimą spausdinti gramatiką, po to Šulcas su ja dar dirbo aštuonerius metus ir dažnai perrašinėjo. Toks intensyvus darbas greičiausiai ir buvo glaustos gramatikos formos ieškojimas. Tai darydamas, Šulcas, žinoma, negalėjo tik išmesti kai kurių gramatikos vietų, jis turėjo ir perrašyti, perredaguoti ištisus gabalus, – net tam, kad tekstas būtų nuoseklus ir rišlus, jau nekalbant apie minėtas pastangas tam tikrais atvejais derintis prie Kleino. Todėl pagrindinė dar amžininkų nurodyta *Compendium Grammaticae Lithvanicae* ypatybė – trumpumas, vadovėliškumas – tikriausiai tenka būtent Šulco, o ne Sapūno plunksnai. Gal būtent todėl Šulcas ir išdrįso pavadinti gramatiką savo vardu. Simboliškai net galime sakyti, kad gramatikos pavadinimo dalis *Grammatica Lithvanica* yra labiau Sapūno, o *Compendium* – labiau Šulco darbo rezultatas.

Galų gale ir prasmė leisti šią gramatiką po daugelio metų, jau atsiradus net dviem plačiom Kleino gramatikom, turėjo būti jos glaustumas – dar vis trūko pradžiamokslio vadovėlio. Serafini Amato žodžiais, „vien didaktinis tikslas tegalėjo pateisinti šitą leidimą“⁵. Abejotina, ar Sapūnas, rašydamas pirminį tekstą dar prieš Kleiną, būtų taip pat stengęsis viską suglausti...

Sapūno bei Šulco gramatika yra reikšminga ir ankstyviausiam sąmoningam lietuvių kalbos tarmių suvokimui tyrinėti⁶. Ten rašoma: „Skiriamos trys tarmės: 1) Žemaičių, 2) Karališkosios Lietuvos, 3) Kunigaikštiškosios Lietuvos. Savo ruožtu pastaroji yra grynoji, pusiau žemaičiuojančioji ir kuršiuojančioji“ (p. 67). Įžanginiame straipsnyje Eigminas visas tris išvardytąsias laiko Didžiosios Lietuvos (DL) tarmėmis, o šalia dar nurodo: „Mažosios Lietuvos tarmė vadinama Kunigaikštiškosios Prūsijos (*Ducalis Prussiae*) tarme“ (p. 16). Toliau aptaręs Žemaičių (1) ir Karališkosios Lietuvos (2) tarmes, Eigminas pereina prie Kunigaikštiškos Lietuvos (3), kuri Sapūno bei Šulco nurodyta turėjusi dar ir tris patarmes: grynąją, pusiau žemaičiuojančiąją ir kuršiuojančiąją. Tačiau Eigminui nesisekė lokalizuoti, kokias patarmes autoriai turėjo galvoje konkrečiai: „Apie Kunigaikštiškosios Lietuvos grynosios tarmės ypatybes nėra jokių užuominų“ (p. 17; Eigminas net įtarė esant klaidą), „Žemaičiuojančioji patarmė tikriausiai bus rytinių ir pietinių pa-

5 Amato 1998, 204: „ein rein didaktischer Zweck diese Veröffentlichung durchaus rechtfertigen konnte“.

6 Kai ši recenzija jau buvo įteikta spausdinti, pasirodė Pėterio Vanago straipsnis ir knygos recenzija (Pėteris Vanags, „Pastaba dėl lietu-

vių kalbos tarmių klasifikacijos Sapūno ir Šulco 1673 metų gramatikoje“, *Blt* 33[1], 1998, 115–117; Pėteris Vanags, „Sapūno ir Šulco gramatika“, *Baltu filologija* 8, 1999, 191–195), kuriuose jis panašiai koregavo Sapūno ir Šulco gramatikos tarmių aprašymą.

kraščių žemaičių [tarmės] šnektos“ (p. 17), o „kuršiuojančiąją patarmę dar sunikčiau lokalizuoti“ (p. 17).

Kodėl lokalizuoti taip keblu? Keistas ir dviejų Lietuvų buvimas vienoje DL: karališkosios ir kunigaikštiskosios. Matyt, Eigminas numanė, kad *karališkoji* reiškė Lenkijos ir Lietuvos karaliaus valdomą valstybę, o *kunigaikštiškoji* – Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdas. Tačiau geopolitiškai tai juk ta pati teritorija. Būtų keista, jei Sapūnas ir Šulcas būtų nesusigaudę tarp tokių elementarių jų laiko politinių teritorinių sąvokų.

Pats perspausdintos gramatikos tekstas labai padeda interpretuoti šias problemas. Štai lotyniškame originale rašoma: „pro o in Genitivis Masculinorum primæ terminationis, quod dialectus Pruffiæ Ducalis pura ubivis retinet, tum Samogitiæ, tum Regalis Lithvaniæ, tum Ducalis; & Samogitizans & Curonizans ufurpat a / ut: Pona Diewa / tawa / pro Pono Diwo tawo“ (p. 70). Eigmino išversta lietuviškai: „Vietoj vyriškosios giminės [vienaskaitos] kilmininko pirmosios galūnės o, kurią Kunigaikštiskosios Prūsijos tarmė visur išlaiko sveiką, tiek Žemaičių, tiek Karališkosios bei Kunigaikštiskosios Lietuvos tarmė – ir žemaičiuojančioji, ir kuršiuojančioji, vartoja a, pvz., Pona Diewa tawa vietoj Pono Diwo tawo“ (p. 71). Tačiau atrodo, kad tikslesnis būtų toks vertimas: „Vietoj vyriškosios giminės kilmininko pirmosios galūnės o, kurią **grynoji Kunigaikštiskosios Prūsijos** tarmė visur išlaiko, o tiek Žemaičių, tiek Karališkosios Lietuvos, tiek **Kunigaikštiskosios žemaičiuojančioji ir kuršiuojančioji** tarmės vartoja a [...]“. Kadangi autoriai pasakė, jog tik Kunigaikštiškoji tarmė turi tris patarmes (grynąją, žemaičiuojančiąją ir kuršiuojančiąją), reikėtų interpretuoti, kad šiame sakinyje iš pradžių minima grynoji Kunigaikštiskosios Prūsijos patarmė, o kiek toliau – pereinama prie kitų tos pačios tarmės patarmių: žemaičiuojančiosios ir kuršiuojančiosios. Vadinas, tai, kas Eigmino laikoma skirtingomis *Kunigaikštiskosios Prūsijos* ir *Kunigaikštiskosios Lietuvos* tarmėmis, yra tiesiog sinonimai pavadinti toms pačioms Mažosios Lietuvos (ML) tarmėms. Gramatikos autoriai, žinoma, daug geriau ir pažino ML, o ne DL tarmes, todėl nenuostabu, kad tris minėtas patarmes išskyrė būtent ML tarmėje.

Yra ir daug daugiau pavyzdžių, leidžiančių patvirtinti tokią tarmių struktūros sampratą. Pavyzdžiui, rašoma: „ia diphthongus mutatur à Samogitiæ, Lithvaniæ Regalis, Ducalis Pruffiæ tum Samogitizane, tum Curonizante dialecto in præsentis Coniunctivi primâ perlonâ, quam pura dialectus semper retinet, in au / ut: Rafžycžiau / pro Rafžicžia / Scribam“ (p. 70, 72; Eigmino išversta: „Tariamasis nuosakos esamojo laiko pirmojo asmens dvibalsė ia, kurią grynoji [Kunigaikštiskosios Prūsijos – G. S.] tarmė visuomet išlaiko, Žemaičių, Karališkosios Lietuvos, Kunigaikštiskosios Prūsijos – tiek žemaičiuojančiojoje, tiek kuršiuojančiojoje tarmėse, keičiama į au, pvz., Rafžycžiau vietoj Rafžicžia“ [p. 71, 73]). Aišku, kad kalbama apie atskiras Kunigaikštiskosios Prūsijos patarmes, ir nėra jokių užuominų apie atskirą Kunigaikštiskosios Lietuvos tarmę, neva galinčią būti Didžiojoje Lietuvoje.

Neanalizuojant čia kitų pavyzdžių, galima mėginti rekonstruoti (patikslinti) tokią Sapūno ir Šulco suvoktą lietuvių kalbos tarmių struktūrą:

- 1) Žemaičių (DL);
- 2) Karališkosios Lietuvos (DL);
- 3) Kunigaikštiskosios Lietuvos, arba Kunigaikštiskosios Prūsijos (ML):
  - a) grynoji,
  - b) pusiau žemaičiuojančioji,
  - c) kuršiuojančioji.

Kalbant apie skiriamas abi DL tarmes, tikėtinausia manyti, kad jos buvo siejamos pirmiausia su rašomaisiais (ne šnekamaisiais) to meto kalbos variantais: vidurietiškuoju ir rytietiškuoju. Rašomieji DL variantai, ne dialektai, turėjo būti geriausiai pažįstami ML autoriams. Zigmąs Zinkevičius yra gražiai pademonstravęs, kad vidurietiškas rašomosios kalbos variantas XVII amžiuje DL buvo vadinamas *žemaičių kalba*, o rytietiškas – *lietuvių kalba*⁷. Tai visiškai atitinka Sapūno bei Šulco nurodomas *žemaičių* ir *karališkosios Lietuvos* tarmes.

Šitaip rekonstravus Sapūno ir Šulco tarmių sampratos struktūrą, ir trijų Mažosios Lietuvos patarmių lokalizavimas nebeatrodo toks keblus. Be jokios abejonės, grynoji yra toji, kurią normina savo gramatika Sapūnas bei Šulcas ir kuri buvo norminta dar Kleino gramatikose, t. y. pietinė ML vakarų aukštaičių tarmė. Ji lengvai vadinama grynąja, nes tai jau prestižiškesnė, imanti išgalėti kaip ML rašomosios kalbos pamatas, tarmė.

Kita, pusiau žemaičiuojančioji, patarmė, be abejo, yra nebe pietų, o šiaurės ML vakarų aukštaičių tarmė (Tilžės ir kt. vietų). Žemaičiavimas, matyt, bus atrodęs esąs tam tikrų galūnių trumpinimas, panašus į žemaičių tarmių.

Ir trečioji, kuršiuojančioji patarmė, matyt, tegalėjo būti ML žemaičių tarmė, ML teritorija arčiau Kuršo, t. y. apie Klaipėdą, Priekulę (dabar vadinami donininkai, arba vakarų žemaičiai).

Vadinasi, tarmės apibrėžtos gana sąmoningai ir apskritai suvoktos gana tiksliai. Tik DL geriau pastebėtos tarmės, fiksuotos tekstuose, o pačioje ML – pažintos ir gyvosios tarmės, suskaidytos bent į tris patarmes.

Taigi bandymas patikslinti, kuris iš autorių galėtų būti atsakingas už tam tikrus gramatikos teksto aspektus, mėginimas rekonstruoti senąsias lietuvių kalbos tarmių struktūros sampratas ML – tai tik viena kita mintis, sužadinta naujos gramatikos publikacijos. Be abejo, leidinys skatins ir daugiau tyrimų, ieškojimų, ir už tai abu rengėjai – Eigminas bei Stundžia – nusipelno nuoširdžiausios padėkos.

Šiek tiek norėtuši padiskutuoti apie tai, kokia teorine nuostata labiau vadovautinasi apskritai rengiant tokius senus lietuvių kalbos gramatikų perspaudus: ar lietuvišką vertimą laikyti tik papildymu prie kartu skelbiamo originalo, ar savarankišku tekstu. Nuo nuostatos šiek tiek gali priklausyti pati vertimo struktūra.

⁷ Zigmąs Zinkevičius, „Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės“, *Blt* 13(1), 1977, 237–244.

Vienas iš svarbesnių rodiklių, skiriančių abi nuostatas – kaip vertimo tekste elgiamasi su nurodytomis kitakalbėmis (Sapūno ir Šulco atveju – lotyniškomis) lietuviškų žodžių reikšmėmis. Pavyzdžiui, Sapūno ir Šulco *jūdas / niger, Wejas / ventus* (p. 82) parengėjų lietuviškai parašyta tiesiog *jūdas, Wejas*, t. y. visai nenurodytos šių žodžių reikšmės. Vertimas iš esmės parengtas tokiu principu. Nurodyti pavyzdžiai dabartiniam skaitytojui iš tiesų lengvai suprantami ir be pateiktų reikšmių. Tačiau yra ir ne tokių aiškių atvejų, pavyzdžiui, „*Wiefżpatene / Mater familias*“ (p. 106), „*Pakèles / fałciæ*“ (p. 126). Tokį neaiškumą šiek tiek atstoja leidinio gale pateiktas žodžių indeksas, kur žodis *viesþpatienè* paaiškintas kaip ‘šeimos motina’, o žodis *pakelè* – kaip ‘keliaraištis’.

Ir patys parengėjai jautė, kad kai kur tų reikšmių trūksta, todėl retkarčiais bandė jas perteikti. Pavyzdžiui, originalo „*Mote / ès & ers. Uxor es & ers Duorum Fratrum Uxores*“ (p. 128) išversta taip: „*Mote, -ès* ir *-ers* ‘žmona’, *-es* ir *-ers* ‘dvių brolių žmonos’“ (p. 129), taigi reikšmės pažymėtos tarp viengubų kabučių. Kitur vėlgi gana atsitiktinai vieno kito žodžio reikšmės nurodytos tarp skliaustų, pavyzdžiui, originalo „*Melmû / Calculus*“ (p. 112) – vertimo „*Melmû* (akmenėlis)“ (p. 113); „*Menû / Luna*“ – vertimo „*Menû* (mėnulis)“ (p. 113); „*Karla / pygmæus*“ (p. 112) – vertimo „*Karla* (pigmejė)“ (p. 113). O trečiur vietoj lietuviškos reikšmės tarp skliaustų iš fotografijų tiesiog ikelti lotyniški žodžiai, pavyzdžiui, „*Annuųze / Anna*“ (p. 110) – vertimo „*Annuųze* (Anna)“ (p. 111); „*žemína / Ceres*“ (p. 110) – vertimo „*žemína* (Ceres)“ (p. 111). Dar kitais nedažnais atvejais svetimesnių šiandieniam skaitytojui žodžių reikšmės paaiškinamos išnašomis, pavyzdžiui, „*Uųżininke / Sżefżawninke. Puerpera*“ (p. 110) – vertimo „*Uųżininke, Sżefżawninke*“ paaiškinta išnašoje: „Abu paskutiniai žodžiai reiškia gimdyvę“ (p. 111).

Vis dėlto tokie atvejai su nurodytais atitikmenimis labai reti ir gali būti laikomi išimtimis. Vertimo tekste vyrauja pavyzdžiai su neišverstomis reikšmėmis. Apskritai jaučiama nuostata, kad lotyniškasis originalas turįs būti parama, paspirtis lietuviškajam vertimui. Matyt, nesistengta vertimo daryti savarankišku tekstu, tenkintasi tuo, kad jis visada tiesiogiai priklausys nuo originalo. Deja, taip parengtas vertimas neišlaiko originalo struktūros ir negali funkcionuoti atskirai nuo originalo. Nors, kaip užsiminta, daugelio žodžių reikšmės nurodytos žodžių indekse, tačiau tai negali visiškai atstoti apardytos teksto struktūros. Pats vertimas pasidarė *Compendium* kompendiumas.

Norėčiau atkreipti dėmesį ir į vertimo antraščių skyrybą. Antraščių pabaigoje ištiesai rašomas taškas, pvz., „I. Sujungiamieji.“ (p. 203), „II. Naudininkas su veiksmažodžiu.“ (p. 217), „I. APIE DALYVIUS.“ (p. 227) ir t. t. Tai, žinoma, rodo, kad parengėjai orientavosi ne į dabartinę, o į originalo skyrybą (plg. atitinkamas lotyniškas vietas: „I. Copulativæ.“ (p. 202), „II. Dativus cum Verbo.“ (p. 216), „I. De PARTICIPIIS.“ (p. 226). Vis dėlto ši nuostata absoliučiai neišlaikyta, plg. antraštes be taško gale: „LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKA“ (p. 63), „Rūpestingajam skaitytojui“ (p. 255), nors originalas čia taip pat atspaustas su taškais: „GRAMMATI-

CA LITHVANICA.“ (p. 62), „Lectori Curioso.“ (p. 254). Toks noras išlaikyti originalo skyrybą visai nedera su vyraujančia, prie dabartinių taisyklių pritaikyta kitų skyrybos atvejų dauguma (tokio taikymosi pavyzdys gali būti ištirto brūkšnio keitimas kableliu: „Mifre/per wislą Nakti dirbom’/ô nieko nè gavom’“ [p. 242], o vertimo – „Mifre, per wislą Nakti dirbom’, ô nieko nè gavom’“ [p. 243]). Turbūt ir antraščių skyrybą derėjo taikyti prie dabartinių nuostatų.

Ypač gerą išpūdį palieka žodžių indeksas, parengtas labai skrupulingai. Smulkiai nurodomos ir suskaičiuojamos visų lietuviškų žodžių formos. Kiekviena forma preciziškai apibūdinama gramatinėmis nuorodomis (kvalifikatoriais). Kaip minėta, prie daugelio žodžių nurodomos reikšmės (tačiau ne prie visų: „tik pasenusių bei retesnių žodžių arba sinonimų“ [p. 265]). Labai paranku, kad atskiromis vokabulomis iškelti deminutyvai, priešdėliniai veiksmažodžiai (net nurodoma, kur rasti priešdėlinio veiksmažodžio šaknį, pvz., *šipti* žr. *atšipti*, *žeminti* žr. *pažeminti*), ko nepadaryta net LKŽ. Toks indeksas yra geras raktas į publikuojamą veikalą.

Gerai, kad probleminiais atvejais indekse parodomas abidvi atstatymo į bendrinę kalbą galimybės. Pavyzdžiui, kaip vienos vokabulos antraštė surašyta *važuoti*, *važiuoti*, t. y. dvejopa originalo *Wažūju* ir *Wažawau* (p. 164) interpretacija. Panašiai ir *žičyti*, *žyčyti* – galimas dvejopas originalo *žicžiju* (p. 218) perskaitymas. Net *sveikoti*, *sveikuoti* pamatuotai nesiryžta iš *Sweikoju* (p. 142) atstatyti tik dabartinės formos.

Antra vertus, *žuvis* ir *žiuvis* vokabulos pateiktos atskirai. Tai suponuoja, kad skirtumas tarp *žuvis* (p. 100), *žuwis* (p. 114) ir *žiuwis* (p. 86) yra ne tik grafinis, bet ir fonetinis. Ar taip galėjo būti iš tikrųjų, t. y. ar gramatikoje užfiksuotos dvi skirtingos XVII amžiaus tarminės lytys? Taip pat atskirai pateikta *žmogus* bei *žmonės*, tad skirtinga daugiskaitos forma atskirta nuo vienaskaitos. O kitur supletyvinės paradigmos juk neišskaidytos, skirtingos vienos paradigmos šaknys pateiktos toje pačioje vokabuloje (pvz., *afž* [p. 68], *Manes* [p. 136] ir t. t.). Grafinio skirtumo vis dėlto nepaisyta atstatant *biesas* iš *Befas*, *aliejus* iš *Alejus*.

Žodžių reikšmės, kaip ir įprasta, indekse pateikiamos tarp kabučių. Problemiškesnis yra tikrinių žodžių reikšmių žymėjimas. Tikriniai žodžiai juk iš viso neturi leksinės reikšmės. Visai patogu, kai galima nurodyti dabartinį tikrinio žodžio atitikmenį ir pateikti jį kaip reikšmę, pavyzdžiui, rašoma: *Įstrutis* ‘Įsrutis’. Tačiau tokio pavyzdžio retai laikytasi, dažniau tiesiog nusakyta, kokiam objektui tas tikrinis žodis taikomas, pavyzdžiui, *Keiteris* ‘šuns vardas’, *Sapė* ‘moters vardas’ (juk tai *Sofija!*), *Tušė* ‘moters vardas’ (tai *Dorotėja*), *Turkus* ‘šuns vardas’, *Ungura* ‘upės vardas’, *Valterkiemiai* ‘kaimo vardas’. Jeigu nenorima (ar neturima) nurodyti dabartinio atitikmens, tai gal nevertėtų vartoti bent kabučių, o kaip nors kitaip grafiškai išskirti nusakytą objekto pobūdį – kabutėmis įprasčiau skirti reikšmę.

Korektūros klaidų beveik nėra, ir tai didelio rengėjų triūso rezultatas. Gal tik vienas kitas pasitaikantis riktas (*Kalbėjo* [p. 217] – turi būti *Kalbejo*; *Dieva* [p. 71] – turi būti *Diewa*) visai nemenkina leidinio kokybės.

Stundžia rašė: „Leidinyi būtų tobulesnis ir greičiau išvydęs dienos šviesą, jei ne staigi Kazimiero Eigmino netektis“ (p. 7). Net ir tokiomis kebliomis sąlygomis išleistas leidinyi yra nereikalaujantis kokios nors tolerancijos dėl netobulumo, skatinantis ir nuo šiol visada skatinsiantis naujas mintis apie senąją lietuvių raštiją. Jau vien tai šią publikaciją daro nepakeičiamą.

Giedrius Subačius

GIEDRIUS SUBAČIUS

Lietuvių kalbos institutas

Antakalnio g. 6

LT-2055, Vilnius, Lietuva

elektroninis paštas: subacius@ktl.mii.lt;

subacius@uic.edu

Gauta 1998 m. spalio 15 d.